

İran Kültüründe Şâhnâme-hânlık Geleneği

İsmail Söylemez*

İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Farsça Birimi, Malatya, Türkiye

Öz

Şâhnâme-hânlık geleneği İran kültüründe doğup gelişerek yakın dönemlere kadar süregelen İran kültürüne özgü ve çoğunlukla tek kişilik bir gösteri şeklinde icra edilen kadim bir anlatı geleneğidir. Şâhnâme-hânlık Firdevsî'nin Şâhnâmesinin özel bir tarzda okunmasına verilen isimdir. Şâhnâme-hânlık geleneği, anlatıcıların tarzlarının değişkenliği, konu seçimindeki farklılık ve icradaki değişkenlik nedeniyle tarihsel gelişim süreci içerisinde günümüze kadar gelirken farklı isimlerle anılmıştır. Tarih boyunca Şâhnâme-hânlık için *Nekkâlî*, *Honyâgerî*, *Ramşgerî*, *Vakiehâni*, *İranâvâzi*, *Rowzehâni*, *Menâkîbhâni*, *Sohenverî*, *Kissesorâyî-yi Movzun*, *Zâkirî*, *Perdehâni*, *Kevvâlî*, *Me'rekegerî* ve *Vaguye* gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde saraylar gibi resmi mahfillerde ve meclislerde resmi zevata yönelik olarak icra edilen, kahvehaneler gibi daha çok halka açık olan gayr-i resmi mekânlarda da her kesimden insanı eğlendiren Şâhnâme-hânlık geleneği çoğunlukla İslâmiyet'ten önceki İran kültür ve tarihinde mevcut efsanevî olayları, özellikle de Şâhnâme'deki hikâyeleri anlatan, aktaran bir anlatı geleneğidir. Bu çalışmada öncelikle Şâhnâme-hânlık tanımlanarak tarihsel gelişim süreci hakkında bilgi verildikten sonra ünlü şair Firdevsî ve Şâhnâme adlı eseri tanıtılmış ve ardından Şâhnâme-hânlık geleneği anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Kültürü, Şâhnâme, Şâhnâme-hânlık, Şâhnâmehan.

Makale Bilgileri:

Gönderim / Received:

15.03.2017

Kabul / Accepted:

14.05.2017

* Sorumlu Yazar:

İnönü Üniversitesi,

Yabancı Diller

Yüksekokulu,

Malatya, Türkiye

ismail.soylemez@inonu.edu.tr

The Tradition of Shahnameh-hani in Iranian Culture

Abstract

Having been born and developed in Iranian culture until recent times, Shahnameh-hani is an archaic tradition of narration which is unique to the Iranian culture and mostly performed in the form of a one-man show. It is the name given to the reading of Shahnameh-hani of the Firdevsî's Shahnameh in a special way. This tradition has been known by different names during the process of historical development due to the variability of the narrators' styles, the difference in topic choice, and the variability within them. Different nomenclature such as *Nekkali*, *Honyageri*, *Ramsar*, *Vakiehani*, *Iranavazi*, *Rowzehani*, *Menakhani*, *Sohenveri*, *Kathsesorayi-Movzun*, *Zakiri*, *Perdehani*, *Kevvali*, *Me'rekegeri* and *Vaguye* have also been used for Shahnameh-hani throughout history. Having been performed in the formal gatherings and places

To cite this article:

Söylemez, İ. (2017). İran kültüründe şâhnâme-hânlık geleneği. *Curr Res Soc Sci*, 3(2), 64-70.

like palaces during official processions, and entertaining different segments of people in the public places such as coffee houses, the tradition of Shahnameh is a narrative tradition that tells and conveys the legendary events in the pre-Islamic Iranian culture and history and especially the stories in Shahnameh. In this study, first of all, the famous poet Firdevsi and his famous work Shahnameh were introduced and then the tradition of Shahnameh was explained.

Keywords: Iranian Culture, Shahnameh, Shahnameh, Shahnamehan.

Giriş

Şâhnâmehanlık geleneği İranlıların kendilerine özgü kadim bir anlatı geleneğidir. Her toplum kendine özgü anlatım biçimleri yaratmıştır. Düşten gerçeğe sınırsız çeşitliliği içinde barındıran bu anlatılar, toplumların birbirleriyle benzer ya da ayrı oluşlarının birer göstergesi gibidir; çünkü onlar, toplumsal düşüncenin (social mentality) en yoğun şekilde dışa vurulduğu alanlardır (Sözen, 2009, s. 131-152).

Birçok yönüyle İran ve İran edebiyatıyla etkileşimde bulunan Türk edebiyatında kıssahanlık olarak adlandırılmış anlatıcılık geleneği tarihsel süreç içerisinde çeşitli isimler alarak ilerlemiştir. *Kıssagu*, *kıssaperdaz*, *kıssaguzar*, *fıkragu*, *fıkraperdaz* bu isimlerden birkaçı olarak dikkat çekmektedir (Altunel, 1994, s. 11; Altunel, 2002, s. 502). İran edebiyatında da köklü bir geçmişe sahip olan *kıssahanlar*, daha çok İslâmiyet'ten önceki İran kültür ve tarihinde mevcut efsanevî olayların yer aldığı kıssaları, bilhassa *Şâhnâme*'deki hikâyeleri ezbere naklettiklerinden *Şâhnâmehan* olarak da adlandırılmışlardır. Bunlara ayrıca meddah tarzında hikâye anlattıkları için "*nakkâl*", Kerbelâ olaylarını anlatanlara "*rûzehan*" (yaşçı), bir perde önünde Ehl-i Beyt'in başından geçen acıklı olayları nakledenlere "*perdedârî*" adı verilmiştir (Altunel, 1994, s. 11; Altunel, 2002, s. 502).

İran'da, geçmişten yakın dönemlere kadar süregelen güçlü ve köklü bir destan anlatıcılığı / hikâye anlatıcılığı geleneği vardır. Anlatıcıların tarzlarının değişkenlik, konu seçimindeki farklılık

ve icradaki değişkenlik nedenli farklı isimlendirmelere gidilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde *Şâhnâmehân*, *kıssehân*, *nakilân-i ehbâr*, *tûtiyân-i şekerşiken-i şîrîngoftâr* isimleriyle anılan hikâye anlatıcıları, saraylar gibi resmi mahfillerde ve meclislerde, kahvehaneler gibi gayr-i resmi mekânlarda her tabakadan insanı eğlendirme görevini sürdürme gelmişlerdir (Yıldırım, 2012, s. 75).

Tarihi süreçte hikâye anlatıcıları için; *Nekkalî*, çalıp söylemek anlamlarına gelen *Honyâgerî* veya *Ramşgeri*, *Vakîehâni*, *İranâvâzî*, *Rowzehânî*, *Menâkîbhânî*, *Sohenverî*, *Kısseserâyî-yi Movzun*, *Zâkirî*, *Perdehânî*, *Kevvâlî*, *Me'rekegirî* ve *Vâguye* gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır.

Şâhnâme ve İlk Şâhnâme Örnekleri

Şâhnâme, eski kahramanlık çağlarının ordu mensupları ve hanedan mensuplarından ünlü kişiliklerin kahramanlıklarını anlatan destan türünden bir eserdir. *Şâhnâme*, aynı zamanda çok sayıda tarihsel gelişmeyi de kahramanlık efsaneleriyle karıştırarak ya da efsanevi bir dille ifade ederek anlatmaktadır (Yıldırım, 2012, s. 65). Hikâye ve rivayet temelli olağanüstü olaylar ve gelişmeleri konu edinen, ulusal kahramanlık renkleri taşıyan şiirlerden oluşan kahramanlık anlatıları, genelde hikâye, kahramanlık, ulusallık ve olağanüstülük gibi dört temel niteliği birlikte taşırlar. Kahramanlık anlatısı geçmişin hayali tarihidir (Ritter, 1997, s. 643; 240).

İran edebiyatında hicrî dördüncü ve beşinci asırlar en önemli hamasî şiir devridir. Bu dönemin milli kahramanlıklarının yükselişi öyle bir derecededir ki İran'ın en önemli kahramanlık eserleri ve dünyanın en iyi millî hamaselerinden birisi olan *Firdevsî*'nin *Şâhnâme*'si bu dönemde meydana gelmiştir. Bu dönemin başlarında *Mes'ud-i Mervezî*, (İran'ın ilk destanî tarihini nazmeden kişi) ve bu dönemin ortalarına doğru *Dakîkî*, bu dönemin sonlarına doğru da *Hekîm Ebu'l-Kasım-i Firdevsî*, hamase konusundaki eserlerini meydana getirmişlerdir. Onlardan sonra da Selçuklular döneminde *Firdevsî*'yi taklit ederek birkaç hamasî destan daha nazım şeklinde yazılmıştır (Sefa, 2002, s. 78).

Firdevsî'den önce de *Dakîkî*, *Mesudî-yi Mervezî*, *Ebu'l-Mueyyed-i Belhî*, *Şâhnâme-yi Ebû Mansûrî'nin* yazarları ve *Ebû Alî-yi Belhî* gibi değişik isimler tarafından *Şâhnâmeler* kaleme alınmıştır. *Firdevsî* de eserini kaleme alırken bunlar arasından *Şâhnâme-yi Ebu Mensurî'nin* eserinden faydalanmış ve ayrıca başta sözlü kaynaklar olmak üzere diğer klasik eserlere de başvurmuştur. Mitoloji, efsaneler ve başlangıçtan Arapların fethine kadarki İran tarihini konu edinen *Şâhnâme'de* anlatılanların temelleri *Avesta* öncesi dönemlere, *Eşkaniler* döneminin ortalarına kadar uzanır. (Ritter, 1997, s. 643; Yıldırım, 2012, s. 305) Bu alanda yazılmış en önemli eser *Firdevsî'nin Şâhnâmesidir*.

Firdevsî ve Şâhnâmesi

Firdevsî, Tus şehrine bağlı Taberan'ın Baj köyünde 329/940 tarihinde doğmuş 411/1020 yılında vefat etmiştir. Künyesi *Ebu'l-Kasım*, lakabı *Fahreddin*, mahlası *Firdevsî*'dir. Babasının Tus ırmağı yakınlarında bir çiftlik sahibi (dihkan) olduğu belirtilmektedir. Babasından ve Zerdüşt rahiplerinden Pehlevice öğrenmiştir. Şiir yazacak kadar Arapça da biliyordu. Yıllarca üzerinde

çalıştığı eserini tamamlayarak Gazneli Sultan Mahmud'a sunmuş ancak beklediği ödülü alamayınca kızarak kendisine verilen 60.000 dirhemini 20.000'ini Sultan Mahmud'un gözdesi Ayaz'a, 20.000'ini hamamcıya, 20.000'ini de meyhaneciye dağıtmış ve Sultan Mahmud için de 100 beyitlik bir hicviye yazmıştır (Kanar, 1996, s. 127; Ritter, 1997, s. 643; Sefa, 2002, s. 91).

İran'ın milli destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri kabul edilen *Şâhnâme*, bütün dünya klasikleri arasında eşsiz bir yere sahiptir. *Firdevsî* eserlerini bölümler halinde kaleme alarak sonradan birleştirmiştir. Fars edebiyatının en önemli ve en ünlü eserlerinden biri olan *Şâhnâme*, Hekim Ebu'l-Kasım-i *Firdevsî-yi Tûsî'nin* ünlü manzum ve hamasî eseridir. Mesnevi tarzından kaleme alınmış *Şâhnâme Mutekarib* bahrinde ve *Feûlun-Feûlun-Feûlun-Feul (Feûl)* vezninde yaklaşık 30 yıllık bir süreçte yazılmış olup 60.000 civarında beyit içermektedir. *Firdevsî'nin* kaleme aldığı *Şâhnâme*, dünya edebiyatının en büyük ve en önemli kahramanlık anlatıları arasında anılmaktadır. *Firdevsî'nin* bu eserinin yazım süreciyle ilgili söylediği şu beyti oldukça ünlüdür:

“بسی رنج بردم درین سال سی / عجم زنده کردم بدین پارسی”

Bu otuz yılda çok emek verdim, Bu Farsça ile Acem'i dirilttim.

Firdevsî Şâhnâme'nin yazımına, 346/957 yılında şair *Dakîkî*'nin aynı isimli çalışmasının devamı olarak *Ebu Mansur Muhammed b. Aburrezak*'ın emriyle başlamış ve 374/984 yılında tamamlamıştır. *Firdevsî*, *Şâhnâme'nin* ikinci nüshasını ise 400-401/1009-1010 yıllarında tamamlamıştır (Sefa, 2002, s. 93-94).

Firdevsî'nin Şâhnâme'si İran'ın kahramanlık tarihini içermektedir. Onun rivayetlerinin temelini *Avesta* özellikle de *Yaştlar* ve *Yasnalar* oluşturur. *Eşkanî* ve *Sasanî* dönemlerinin dinî ve tarihî rivayetleriyle bezenerek İslâmî döneme ulaşmış ve daha sonra da hicri üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren mensur *Şâhnâmelerde* ve kahramanlık anlatılarında son şeklini bularak *Firdevsî* dönemine varmıştır. *Şâhnâme*, ister eski milli rivayetlerin korunması açısından ister Derî

Farsçasının korunması noktasındaki etkisi açısından olsun İran'ın en büyük milli kültür sermayesidir. Bundan dolayı da onun *Acemlerin Kur'an'ı* olarak nitelendirilmiş olması boşuna değildir (Safâ, 2002, s. 95-96).

İlk insan *Keyurmers'in* yaratılışından başlayan *Şâhnâme*, İran tarihini dört padişahlık dönemi şeklinde; *Pîşdadiyan*, *Keyaniyan*, *Eşkanîyan* ve *Sasaniyan* olarak ele alarak üç bölüm şeklinde anlatır. Birinci bölüm; *Keyumers* döneminden *Fereydun'un* padişahlığına kadarki mitolojik bölüm, ikinci bölüm; *Kave-i Ahenger'in* başkaldırısından *Rostem'in* ölümüne kadar süren *Pehlevanî* bölüm, üçüncü bölüm; *Behmen'in* padişahlığından başlayıp İran'ın Araplar tarafından fethine kadar süren dönemdir (Kanar, 2010, s. 29; Mehmet Kanar, 2013, s. 150).

Bu ölümsüz eser hakkında Farsça ve diğer değişik dünya dillerinde birçok inceleme ve araştırmalar yapılmış olup bunların bir kısmı, Arapça ve Türkçeden tutun da diğer Avrupa dillerine kadar birçok dile tercüme edilmiş ve defalarca basılmıştır (Safâ, 2002, s. 96).

Dünya edebiyatını da büyük ölçüde etkilemiş olan *Şâhnâme*'de kullanılan toplam Arapça kelime sayısı 865 tanedir. 25 İsfend 1388 hş./15 Ocak 2010 m. tarihi UNESCO tarafından kuruluşa üye 192 ülkenin temsilcisinin katılımıyla Paris'te *Şâhnâme*'nin 25 İsfend 388 hş / 18 Mart 1010 m. tarihinde kaleme alınışının bininci yılı olarak kutlanmıştır. (Ettela'at, 2010, s. 5)

Günümüzde *Şâhnâme* üzerinde çok sayıda akademik çalışma yapılmış, giderek *Şâhnâmeşinasî* bir ana bilim dalı olarak gelişmiş ve çok sayıda *Şâhnâmeşinas* denilen *Şâhnâme* uzmanları yetişmiştir.

Şâhnâmehânlık Geleneğinin Tarihî Gelişimi ve Şâhnâmehânlık

Şâhnâmehânlık, *Firdevsî*'nin *Şâhnâmesinin* özel bir tarzda okunmasına verilen isimdir. *Şâhnâmehânlık* özellikle iki ortamda icra edilegelmiştir. Bunlardan birisi, hanların ve ileri gelenlerin meclisleri olurken diğeri de kahvehaneler olmuştur. Hanların meclisinde genellikle oturularak icra edilen *şâhnâmehânlık* kahvehanelerde ayakta icra edilmiştir. *Şâhnâmehânlık* bireysel olarak icra edilebildiği gibi birkaç kişilik gruplar tarafından da icra edilmiştir.

Safeviler döneminde *nekkâlî* için çalıp söylemek anlamlarına gelen *honyâgerî* veya *ramşgerî* de denilirdi. Bu iş için *vakiehani*, *iranâvâzî*, *rowzehânî*, *menâkıbhânî*, *sohenverî*, *küsseşerâyî-yi mevzun*, *zâkirî*, *perdehânî*, *Kevvalî*, *Me'rekegirî* ve *Vaguye* gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır (Safâ, 2002, s. 96).

Yakın geçmişte *Şâhnâmehânlık* bütün İran kahvehanelerinin esas programlarından biriydi ve aynı şekilde birçok aile meclisinde de uzun kış geceleri oturmalarında, sohbetlerinde gerçekleştirilen yaygın bir etkinlikti.

Kaynaklarda İslam'dan önceki dönemlerde “قصه گو / *kıssegu*” ve “واقعه خوان / *vakiehân*”ların olduğu aktarılmaktadır. Bu anlatıcılar hikâyelerini anlatırken *çeng* veya başka bir saz da çalarlardı. İran'da Arap egemenliğinden sonra da yer yer bu gelenek devam edegelmiştir. *İbn-i Kuteybe*, “Uyun'ul Ehbar”da Merv'de bir hikâye anlatıcının varlığından ve saz çalarak, hikâye anlatarak insanları ağılattığından söz etmektedir. İslam'ın egemenliğinin ilk dönemlerinde müziğin yasaklanması nedeniyle bu gelenekten geriye sadece *neql-i vakie/vakia aktarıcılığı* kaldı. Müziğin devreden çıkmasıyla anlatıcılar onun eksikliğini çeşitli oyunlarla gidermeye çalıştılar. Anlatıcılar daha çok İran'ın ulusal destanlarını ve hikâyelerini anlattıkları için halkın yoğun ilgisiyle karşılaşıyorlardı. Artık herhangi bir saz da kullanmadıkları için Arap yöneticiler de engellemek için bir bahane bulamıyorlardı. Arap yöneticilerinin müdahale etmemelerinin bir nedeni de bu anlatıcıların halk arasında çok seviliyor olmalarıydı.

Anlatıcıların halk arasındaki etkisi ve ünü o kadar arttı ki ünlü şairler kendi şiirlerini halka okumaları için anlatıcılar tutmaya başladılar. Bu anlatıcılara da *râvî* denilmekteydi. *Nizâmî-yi 'Eruzî*, *Firdevsî*'nin *Elî-yi Deylem* ve *Budelf* isimli iki ravisinin olduğunu yazmaktadır (Nizâmî, 1327, s. 51; Bîşitâb, 1389, s. 456). Bu bilgiye göre *Budelf* tarihteki ilk *Şâhnâmehân*'dir. Bu da *Şâhnâmehânlık* geleneğinin *Firdevsî* döneminde başladığı şeklinde yorumlanabilir ki bu da hicrî dördüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.

Hicrî beşinci asrın ortalarından itibaren Türklerin yönetimde güçlenmesiyle beraber ulusal anlatıların yerini tarihî ve dinî anlatılar aldı. Altıncı asırdan itibaren de ulusal anlatılar ve hareketler daha çok tasavvufî ve şiî törenlerin içerisinde, görünüm değiştirerek görünürlük kazanmaya başladılar. Bunlara muhalif olanlar da Peygamberin halifelerini övmeleri amacıyla *fezailhânları* öne sürdüler. *Fezailhânlar* köy köy, sokak sokak gezerek anlatılarını anlatırken eski İran destanlarından ve *Şâhnâmenin* kahramanlarından da söz ederlerdi. Araya kattıkları bu ilgi çekici bölümler *fezailhânların*,

rafıziler ve *menakıbhânlar* tarafından tekfir edilmelerine sebep oldu.

Hicrî yedinci asırdan itibaren tarihî kahramanlık anlatıları ve dini anlatılar yan yana anlatılageldiler. Hicrî onuncu asırda *Safevilerin* dinî ve ulusal politikalarının başlamasıyla beraber *şâhnâmehânlık* diğer anlatıların yanısıra halkın yeni ve yaygın eğlence vesilesi oldu ve giderek bütün İran kahvehanelerinde yaygınlaştı. Elbette ki bunun da temel nedeni *Safevilerin* halkın arasında özellikle de *Kızılbaşlar* arasında ulusal ve savaştı ruhu yaygınlaştırmak istemeleriydi. *Şâhnâmehanlığın* yaygınlığı *Kacariye* döneminde de devam etti. Yakın dönemlere kadar da kırdı ve kentte yaşayan halkın temel eğlencelerinden biri olarak devam edegeldi (Rostemî, 1394, s. 17; Delirî, 1393, s. 159).

Özellikle uzun kış gecelerinde insanların toplandığı mekânlarda, meclislerde anlatıcılar gelir ve *Şâhnâme* okurlardı. Evlerde, okuma yazması olanlar *Şâhnâme* okuyabilirdi. *Şâhnâme* okuyanlar genelde toplum nezdinde de büyük bir itibar görmüştür.

Ancak hakkıyla *Şâhnâme* anlatıcılığı yapmak için okuma bilmek elbette ki yetmiyordu. Bu iş için uygun bir ses tonuna sahip olmak, eski efsaneleri, anlatıları bilmek, *Şâhnâmeyi* bilmek ve yorumlayabilmek, *Şâhnâmeyi* bir ölçüde ezbere okuyabilmek de gerekiyordu. *Şâhnâmehânlık* genellikle erkekler tarafından icra edilirken zaman zaman kadınlar da icra ederdi (Mirşokranî, 1355, s. 65-67).

İmamzade-i Kasım-i Şemîran'daki kahvehanenin sahibi bu geleneğe dair şunları anlatmaktadır: Bizim bir *Morşid*'imiz vardı, onun karısı da *Şâhnâme* yorumlamayı biliyordu ve kadınlar için *Şâhnâme* okuyordu. Eğer kitapta fotoğraf olsaydı, fotoğrafı da orada bulunanlara tek tek gösterirlerdi (Mirşokranî, 1355, s. 65-67). Anlatıcının okuyacağı hikâyeye ya bizzat kendisi tarafından seçilirdi veya topluluktan birilerinin isteği üzerine seçilirdi ve hikâyenin uzunluğuna göre birkaç gece devam ederdi.

Genellikle de sonbahar mevsiminin son aylarında *Keyumers*'in saltanatı bölümleriyle başlayan

Şâhnâme anlatıları, kış boyunca devam ederdi ve çoğunlukla hikâyeler yarım kalırdı.

Her anlatıcının *şâhnâmehanlığı* kendine has özellikler ve ritüeller taşırdı. Anlatıcı genellikle kahvehanenin ortasında yer alan bir sedirin üstüne çıkar, ya da herkesin onu rahatlıkla görebileceği bir noktada durur ve anlatmaya başlardı. Anlatıcı yer yer, yüzünden okumalar yapar, yer yer de yorumlarla anlatıyı zenginleştirirdi. Anlatıcılar, yer yer jest ve mimiklerden faydalanır, yer yer ses tonunu değiştirerek kahramanların yerine geçer gibi onların kimliklerine ve kişiliklerine bürünürlerdi, hikâyenin anlatı örgüsüne göre yer yer otururlar, ayağa kalkarlar, yürümeye başlarlar, el çırparlar, ellerindeki asalarını sallarlardı. Ses tonları konuya göre değişir, nasihat ederken yumuşayan ses tonu birdenbire feryat ve figana dönüşür, bağırıp çağırarak emirler yağdıran bir sese evrilirdi. *Şâhnâmehânlık* anlatıcılığı için tek kişilik gösteri tanımlaması yapılabilir.

Şâhnâmehânlık büyük şehirlerdeki kahvehanelerin özel anlatıcıları tarafından icra edilirken, evlerde ve köylerde ise genel anlatıcılık denilebilecek türden profesyonel olmayan kişiler tarafından icra edilmekteydi. Geleneksel anlatıcılara daha çok *neqqal* denilmekteydi.

Evlerdeki icralarda çoğunlukla, *Zal ve Rudabe*, *Rostem*'in doğumu, *Bijen ve Menîje*, *Rostem ve Sohrâb*, *Rostem ve İsfendiyar*, *Goştasb*'ın Anadolu'ya gidişi, *Behrâm-i Gûr*, *Berzû*'nun hikâyeleri anlatılır ve halkın ilgisini çekerdi. Daha profesyonel icraların olduğu kahvehanelerde ise çoğunlukla daha heyecanlı olan ve savaştı ruhu daha ön planda olan *Keyhusrev*'in ve *Keykavus*'un padişahlığı, *Rostem*'in hikâyeleri, *Siyaveş*'in hikâyeleri, *Rostem ve Sohrab*'ın hikâyeleri, *Rostem ve İsfendiyar*'ın hikâyeleri, *Eşkebus* ve *Rostem*'in savaşları *Giyu*'nun *Turan*'a gidişi, *Beklî* ve *Devazde Roh*'un savaşları, *İranlıların Turanlılarla* savaşları ve *Efrasyab*'ın hikâyeleri daha çok ilgi çekerdi.

Kahvehanelerdeki icralarda anlatıcıların yardımcıları da devreye girerek çeşitli roller icra ederlerdi. Bazen *Sohrab*'ın rolünü oynardı bazen de *İsfendiyar*'ın rolünü icra ederlerdi. Bu programlarda özellikle *Sohrab*'ın öldürülme

sahnesini canlandıran *Sohrabkoşî* bölümü oldukça ünlüydü. Yine *Şemiran*'daki kahvecinin anlatımından anlıyoruz ki; *Morşid*, *Sohrabkoşî* icra edeceği zaman âdeta kıyamet kopar, yaşlılar ellerinde mendil, çocuk gibi ağlarlar, insanlar o anları görmemek için dışarı çıkarlardı. Öyle ki köylerde insanlar anlatıcıya *Sohrabkoşî*, *Şirzadkoşî* veya *İsfendiyarkoşî* bölümünü atlaması için rüşvet verirdi (Mirşokranî, 1355, s. 65-67).

Genellikle Cuma akşamı düzenlenen bu etkinliklerin sonunda mecliste bulunan yaşlılar anlatıcıdan *Sohrab*, *Şirzad*, *İsfendiyar* ve diğer büyükler için Fatiha okumasını, rahmet dilemesini isterler ve izleyiciler de eşlik ederlerdi.

*Şâhnâme*hânlık değişik usullerde icra edilirken özellikle dört temel usul ön plana çıkmaktaydı. Bunlar;

1. Yukarıda da anlatılan kendilerine özgü bir anlatı yöntemleri olan anlatıcıların *Şâhnâme*hânlık icrası.
2. *Zurhane* yöntemi. *Şîrhoda*'nın seçtiği müzikle birlikte icra edilirdi.
3. *Recezhani* yöntemi. Geçmişte savacıları heyecana ve galeyana getirmek, milli duyguları kabartmak, savaşıları cesaretlendirmek için okunan usul.
4. *Rivayeti* veya *Efsaneguyi* yöntemi de evlerde anlatıcıların uyguladığı yöntemdir.

*Şâhnâme*hânlık bir yandan *Şâhnâme*'nin günümüze kadar gelmesini ve bunca yayılmasını sağlarken öte yandan İranlılardaki milli bilincin de canlı tutularak günümüze dek ulaşmasını sağlamıştır.

*Taziyenamer*ler de *Kerbela vakası* nedeniyle ortaya çıkmış ve Şiiler arasında on beşinci yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaşmıştır. *Safeviler* ve *Kacarlar* döneminde şairler *taziyenamer* yazmak için teşvik edilmişlerdir. Başta camiler olmak üzere özel mekânlarda icra edilen taziye geleneği İran'da günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Kantar, 2000, s. 425).

Sonuç

Kökleri İslam öncesi dönemlere kadar uzanan *şâhnâme*hânlık geleneğinin asıl kaynağının

Firdevsî dönemi olduğu ifade edilmektedir. *Şâhnâme*hânlık, tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişimler yaşayarak yaşamsallığını sürdürebilmiş kadim bir gelenek olarak yakın geçmişe kadar bütün İran kahvehanelerinin esas programlarından biriydi, aynı şekilde birçok ailede de uzun kış geceleri oturmalarını şenlendiren ve eğlendiren yaygın bir etkinlikti.

Radyo, televizyon, sinema, dergi, gazete gibi iletişim araçlarının yaygınlaşması, halkın boş zamanlarını değerlendirme alışkanlıklarının da değişimine yol açmıştır. Bu değişim sonucu olarak kaçınılmaz bir şekilde toplumsal hayattan çekilen anlatıcılık geleneği günümüzde geleneksel kültürü korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan birtakım kurumların özel çabalarıyla sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Radyonun yaygınlaşması, sonrasında sinema ve televizyonun yaygınlaşması, gazete ve dergilerin herkes tarafından ulaşılabilir duruma gelmesi ile beraber şehirli ve köylü insanların hayatlarında büyük değişimler meydana geldi. Başta eğlence kültürü olmak üzere zamanı değerlendirme alışkanlıkları değişime uğradı. Anılan değişimler sonucu *şâhnâme*hânlık kahvehanelerden ve ev meclislerinden yavaş yavaş çekilirken *zurhanelerde* günümüzde de hayatiniyetini devam ettirmektedir. Öte yandan tiyatro ve sinema eserlerine kaynaklık ederek de ölümsüzleşmiştir. *Şâhnâme*hânlık, Radyo İran'ın sabah programında *Şîrhoda*'nın sesiyle ve *zurhane* müziğiyle yıllarca halka ulaşmaya devam etmiştir. Günümüzde dahi sadece *Şîrhoda*'nın sesinden *Şâhnâme* anlatılarını dinlemek için radyoyu açan insanlar vardır.

Günümüz insanı ancak okul kitapları aracılığıyla *Şâhnâme*hânlıktan haberdar olabilmektedir. *Şâhnâme* bölümleri bugün ders kitaplarında İranlılara vatanperverlik duygularını aşlamak amacıyla yer almaktadır. *Şâhnâme*'nin Halk arasındaki konumunun anlaşılmasına örnek olarak Şokranî'nin şu aktarımı önemlidir: “*Tecris* pazarındaki kahvehane müşterilerinden birisi, “Hiçbir şey *Şâhnâme* gibi vatan sevgisini öğretmez. Bütün bu gelenekler *Cemşid* döneminden kalmadır. *Nowruz*, *Çille* gibi şeyler asla kaybolmazlar, *Şâhnâme* de asla kaybolmaz,

dinimiz kaybolur ama *Şâhnâme* kaybolmaz” demektedir (Mirşokranî, 1355, s. 65-67).

İran’da tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişimlere uğrayarak, *kıssehân* ve *nakilân-i ahbâr, tûtiyân-i şekerşiken-i şîringoftar* isimleriyle anılan hikâye anlatıcıları, saraylar gibi resmi mahfillerde ve meclislerde, kahvehaneler gibi gayr-i resmi mekânlarda her tabakadan insanı eğlendirme görevini sürdürdüler (Yıldırım, 2012, s. 75).

Son yıllarda eski gelenekleri yaşamaya ve yaşatmaya yönelik çabalar görünürlük kazanmıştır. Bu doğrultuda eski dönemlerdeki geleneksel kahvehanelerin dekoru ve tasarımıyla eski geleneklerin yeniden diriltilmeye ve yaşatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu kahvehanelerde anlatıcılar anlatılarını anlatmaktadırlar. Tahran’da halen bu geleneği yaşatmaya çalışan kahvehaneler mevcuttur (Mirşokranî, 1355, s. 65-67).

Kaynakça

- Altunel, İ. (1994). Edebiyatımızda Kıssa, Kıssahanlık Geleneği ve Meddahlıkla Münasebeti Üzerine, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 157-167.
- Altunel, İ. (2002). Kıssahan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (cilt. 25, ss. 501-502). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bişitâb, M. (1389). *Simorğ ve Seyyad*, Los Angeles: Şirket-i Kitab (Ketab Corb.).

Delirî, (1393). Şâhnâmenivîsi ve Şâhnâmehânî der Esr-i Sefevî, *Mecmue-i Mekâlehâ-yi Şâhnâme-i Firdevsi ve Motaleât-i Honerî*.

Ettela’at (2010). No: 3726, Friday, April, 16.

Kanar, M. (1996). Firdevsî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (cilt: 13, ss. 125-127). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kanar, M. (2000). İran, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (cilt: 22, ss. 424-427). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kanar, M. (2010). Şâhnâme, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (cilt: 38, ss. 289-290). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kanar, M. (2013). *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul: Say Yayınları.

Mirşokranî, M. (1355). Şâhnâmehânî Ez Did-i Merdomşinasî, Nezerî Be Tarihçe-yi Şâhnâmehânî, *Honer ve Moerdom, Dowre-yi Çeharom*, 165-166.

Nizâmî, E. S. (1327). *Çehârmekâle*, Tehran: İntişarat-i Danişgâh-i Tehran.

Ritter, H. (1997). Firdevsî, *İslam Ansiklopedisi*, (cit.4, ss. 643-649) Eskişehir, MEB.

Rostemî, (1394). 17; Costârî ber Şâhnâmehânî, Nekâlî ve Kisseperdâzi der İrân, *Feslname-yi Tarih-i Now*, 17.

Sefa, Z. (2002). *İran Edebiyatı Tarihi, 1*, (H. Almaz, çev.) Ankara: Nüsha Yayınları. (Orijinal çalışma 1332’de yayınlanmıştır).

Sözen, M. (2009). Doğu Anlatı Gelenekleri ve Türk Sinemasının Aidiyeti, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 131-152.

Yıldırım, N. (2012). *İran Mitolojisi*, İstanbul: Pinhan Yayınları.